

УДК 94 (477.74) «1920-1922»

DOI: <https://doi.org/10.18524/2312-6825.2019.30.189364>

Олександр Шишко

orcid.org/0000-0002-9933-8794

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри соціології, філософії і права

Одеської національної академії харчових технологій

(Україна, Одеса)

shyshko2011@ukr.net

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ПОЛІТИЧНОГО ТЕРОРУ В ОДЕСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ В 1920-1922 РОКАХ (ОСНОВНІ АСПЕКТИ)

Анотація

У статті аналізуються архівні матеріали, які знаходяться на тимчасовому зберіганні в Галузевому державному архіві СБУ та в архівному підрозділі УСБУ в Одеській області. Протоколи засідань колегії ОГНК дають можливість, зокрема, встановити прізвища, імена, по-батькові, вік осіб, щодо яких було прийняте каральне рішення, а також підстави для такого рішення та час його виконання. Архівно-слідчі справи, які належать до «Основного» та «Припиненого» фонду, дають можливість прослідкувати долі сотень осіб, які стали жертвами політичного терору.

Ключові слова: *політичний терор, Одеська губернія, джерела, архівно-слідчі справи.*

Oleksandr Shyshko

orcid.org/0000-0002-9933-8794

*PhD in History, Assistant Professor of the Department
of Sociology, Philosophy and Law,
Odesa National Academy of Food Technologies
(Ukraine, Odesa)
shyshko2011@ ukr.net*

SOURCES FOR RESEARCHING POLITICAL TERROR IN ODESA HUBERNIA IN 1920-1922 (MAIN ASPECTS)

Summary

Until 2005, the protocols of the meetings of the Odesa Provincial Commission Extraordinary Committee were kept in the archive unit of the Office of the Security Service of Ukraine in Odesa oblast as "completely secret" and were not issued to researchers. In 2005, these documents were transferred to the Branch State Archive of the SBU. The archival and investigative cases, which are in temporary storage in the archival unit of the Ukrainian Security Service in Odessa Oblast, belong to two funds: "Main" and "Suspended". There are no descriptions of these funds, so the exact number of cases that they contain is unknown. Until 2015, the cases of the "Main" fund have not been available to researchers; access to the "Suspended" fund cases was limited and complicated. The main thesis of the article is that without the study of these archival materials, a comprehensive analysis of political terror is impossible.

Of particular importance are the minutes of the meetings of the OHNK Board, which cover the period from February 28, 1920 to March 25, 1922. They include four main categories: "Present", "Reviewed", "Resolved" and "Marked as completed". The list of the present persons included the head of the OHNK, the secretary and members of the OHNK board. In the category "Reviewed", the full name, patronymic of the person, and their age were indicated. The obligatory attribute of this part of the protocol was the indication of what the particular person or group of individuals were accused of. The category "Resolved" contained the surname and initials of the person with their sentence. The last category, "Marked as completed" contained information on the implementation of the board decision.

The basis of the sources are archival and investigative cases of the "Main" and "Suspended" funds, which include materials that were mandatory to be

included in each case and variable materials. Almost without exception, each case has an arrest warrant. The ruling contained the charges against the arrested person. On the day of the decision statement, a questionnaire was filled in which were indicated the name, surname and patronymic, citizenship, nationality, place of residence, age or birth year, education, family composition, party affiliation, profession and membership in the trade union with indication of the number ticket, place of work, property status, when and by whom was arrested and the warrant number, place of arrest, when and by whom was questioned, whether the charges were brought, the place of residence before arrest, etc. As a rule, all archival and investigative cases contain protocols of interrogations of arrested persons and witnesses, sometimes confrontations.

Of particular importance are personal archival and investigative cases, which were grouped into two group cases No. 14759-p and No. 27120-p, which show the consequences of the terror against the members of the "Polish military organization". And the cases 12006-p and 5522-p show how terror affected the members of the Odessa Committee of the RSDLP (m).

The archival materials of the former punitive bodies of the communist regime form the basis of the study of political terror in 1920–1922, since they provide the opportunity to establish the surnames, names and patronymics of persons against whom the decisions were taken regarding capital punishment, imprisonment in concentration camps for varying periods, and other penalties and determine the total number of such persons. In addition, archival and investigative cases reveal the tragic fate of a each particular person and, at the same time, the tragedy of the entire Ukrainian people who find themselves in unnatural conditions of sociopolitical and economic existence.

***Keywords:** political terror, Odesa Hubernia, sources, archival and investigative cases.*

Постановка проблеми. Укладачі 3-го тому «Одесского мартиролога» наприкінці кожного анованого опису архівно-слідчої справи арештованих осіб за період лютого-квітня 1920 р. робили припис про те, що «протоколи засідань колегії ОГНК з відомостями про прийняті репресивні рішення і датами розстрілів до нині залишаються «таємними», а тому дата виконання рішення залишається не ві-

домою. Це при тому, що до 2005 р. протоколи засідань колегії Одеської губернської надзвичайної комісії зберігалися в архівному підрозділі Управління Служби безпеки України в Одеській області, але не були розсекречені і тому дослідникам та всім зацікавленим особам не видавалися. Зрештою у 2005 р. ці документи були передані до Галузевого державного архіву СБУ. Так само до 2015 р., до часу прийняття 9 квітня 2015 р. Закону України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років», справи «Основного» фонду також не видавалися, а до справ «Припиненого» фонду доступ був «обмежений і складний» (Ковальчук, 2010: 11).

Аналіз досліджень. Тривалий час найбільш детальна інформація про жертв політичного терору містилась у 3-му томі «Одесского мартиролога», де було вміщено анотації 132-х справ, фігурантами яких були 158 осіб, які були заарештовані протягом лютого-квітня 1920 р. (Одесский мартиролог, 2005: 175–475). Першим кроком до опрацювання «Основного» фонду стала публікація у журналі «З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ» стислих анотацій архівно-слідчих справ за 1917–1925 рр. Архівний підрозділ Управління СБ України в Одеській області підготував до цього видання 24 анотованих архівно-слідчих справи за період з лютого 1920 р. до березня 1922 р. (Василенко, 2012: 100–105). Наступ-

ним кроком стало видання у 2015 р. книжної версії анотованого покажчика архівно-слідчих справ «Основного» фонду, яка увібрала в себе вже 94 справи за вказаний період (Василенко, 2015: 79–101). У 2017 р. у журналі «3 архівів ВУЧК-ДПУ-НКВД-КГБ» було опубліковано черговий анотований покажчик архівних справ «Припиненого» фонду архівів тимчасового зберігання регіональних управлінь СБУ. Архівний підрозділ Управління СБ України в Одеській області підготував анотації 14-ти справ на 24 особи. З них 5-ть осіб було ув'язнено до концтабору на різні терміни, стосовно 9-ти осіб рішення каральних органів відсутні, так само 9-ть осіб було звільнено з-під варти, одна особа з-під варти втекла (Василенко, 2017: 218–225). У цьому переліку звертає на себе увагу той факт, що у ньому відсутні справи осіб, стосовно яких на засіданні колегії ОГНК були прийняті розстрільні рішення.

Мета статті. Метою статті є здійснення аналізу архівних матеріалів, які знаходяться на тимчасовому зберіганні в Галузевому державному архіві СБУ та в архівному підрозділі УСБУ в Одеській області, які тривалий час були недоступними для дослідників та які складають основу джерельної бази дослідження політичного терору в Одеській губернії у 1920–1922 роках.

Виклад основного матеріалу. Протоколи засідань колегії ОГНК, які нараховують три справи,

посідають особливе місце серед корпусу джерел, які складають основу дослідження політичного терору в Одеській губернії періоду 1920-1922 років. Перша з цих справ включає в себе протоколи, починаючи з 28 лютого і до 14 червня 1920 р. (ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 3. Спр. 282, 225 арк.), друга – з 13 червня і до 3 листопада 1920 р. (ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 3. Спр. 283, 243 арк.) і третя – з 18 листопада 1920 р. і до 25 березня 1922 р. (ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 3. Спр. 284, 421 арк.).

Структура протоколів включає в себе чотири основні категорії: «присутні», «слухали», «постановили» та «відмітка про виконання». До списку присутніх осіб входив голова ОГНК, секретар та члени колегії ОГНК, а також присутніми могли бути представники ЦУНКу чи ВУНКу, голова чи члени губернського парткому чи партбюро КП(б)У, командування військових підрозділів ОГНК чи ВНК. Право підпису протоколу належало тільки членам колегії.

У категорії «слухали» було вміщено номер справи та повністю вказувалось прізвище, ім'я й по-батькові особи та її вік. Були, звичайно, випадки, коли чи по-батькові, чи вік були відсутніми. Обов'язковим атрибутом цієї частини протоколу була вказівка на те, у чому обвинувачувалась конкретна особа чи група осіб. Спектр обвинувачень був надзвичайно широким та варіювався залежно від тих «завдань»,

які вирішувала ОГНК у той чи інший період. Найбільш поширеним було обвинувачення у «контрреволюції» та «бандитизмі». Причому якщо в одних випадках було чітко зрозуміло, що мова йде про кримінальні злочини або про «політичний бандитизм», то в інших тільки констатація факту бандитизму не давала можливості встановити причетність особи до різновиду цього поняття. «Політичний бандитизм» передбачав участь у різного роду повстаннях проти радянської влади, особливий наголос тут робився на участі у селянських повстанських загонах та у Придністровському повстанні 1919 р., у якому провідна роль належала німцям-колоністам.

Серед інших часто вживаних обвинувачень була причетність до «денікінської контррозвідки чи служба у денікінському війську», «переховування білогвардійців», «уникнення реєстрації як офіцера», «видача та/або побиття комуністів», «виготовлення та/або збут фальшивих грошових знаків». Цей перелік продовжували обвинувачення у зайнятті спекуляцією, здійсненні шпигунської діяльності, проведенні агітації серед селян проти мобілізації, у антирадянській пропаганді, у закликах до повстання проти радянської влади, у приховуванні речей (під час кампанії вилучення надлишків у буржуазії) тощо. Стосовно співробітників радянських установ та навіть ОГНК поширеним було обвинувачення у здійсненні злочину за посадою, зокрема, у привлас-

ненні речей під час обшуків. Значну категорію склали особи, які були обвинувачені у причетності до всіляких реальних та вигаданих підпільних організацій: петлюрівських, врангелівських, білогвардійських, польських тощо. В окремих випадках у цій частині протоколу вказувався соціальний статус особи, «поміщик», «граф чи графиня», «донька генерала», «офіцер», «куркуль» тощо.

Категорія «постановили» містила прізвище та ініціали особи з визначенням міри покарання. Найбільш суровим покаранням був розстріл з приписом про конфіскацію майна. Різновидом цього виду покарання був «умовний розстріл», який здебільшого застосовувався до осіб, які мали пролетарське походження або не досягли віку у 18-ть років. Наступним видом покарання було ув'язнення до концтабору на термін від одного місяця й до декількох місяців, але найчастіше від одного й до 5-ти років, інколи до 10 років. Також застосовувалося умовне ув'язнення до концтабору. Іншими видами покарання була відправка на фронт, до штрафних рот, у розпорядження губернського воєнкома чи губернського комітету боротьби з дезертирством, висилання за межі губернії чи України, неповнолітніх осіб направляли до дитячих виправних закладів (колекторів), частими були випадки, коли справу разом з арештованою особою передавали на розгляд революційного трибуналу. Значним був відсоток осіб,

які звільнялася з-під варти та яким поверталось відібране у них майно та речі. Це стосувалося переважно тих осіб, які затримувалися під час облав або заарештовувалися для в'яснення їхнього статусу. Обов'язковим записом цієї категорії була вказівка про передачу справи до архіву.

Остання категорія «відмітка про виконання» містила інформацію про виконання рішення колегії. На відміну від попередніх категорій тут дуже часто не містилось жодних записів. Перші записи протягом березня-серпня 1920 р. стосувалися переважно рішення колегії ОГНК про розстріл або про застосування вищої міри покарання та містили таке формулювання: «виконано» з вказівкою номера протоколу та дати виконання. Інколи перед датою виконання стояв припис «у ніч». Двадцять третього квітня з'явилися записи «виконано» стосовно осіб, які були звільнені з-під варти, інколи з вказівкою дати звільнення. Сімнадцятого травня з'явилися такі приписи: «приговор призупинити згідно розпорядження т. Реденса». Згодом ці приписи доповнювались записами про те, що, скажімо, рішення про розстріл замінювалось на ув'язнення до концтабору або про його виконання вже у пізніший час згідно нового рішення колегії.

Дванадцятого липня у записах відбулися зміни, з них зникло повідомлення про дату виконання рішення колегії, відповідно вони мали таке форму-

лювання: «виконано» з вказівкою номера протоколу. Шістнадцятого липня в окремих випадках відбулось скорочення й такого запису до констатації: «виконано». До речі, у другій категорії також відбулась мінімізація записів: «розстріляти», «ув'язнити до концтабору» з вказівкою терміну, «звільнити».

Двадцять сьомого липня з'явився новий різновид записів у цій категорії. У протоколах розпочалася фіксація розписок за підписом «тов. Беккера» про прийняття до концтабору осіб, відповідно до рішення колегії ОГНК. Також розпочалася фіксація актів про виконання рішень колегії про розстріл повітовими секретними підвідділами: Одеським, Тираспольським, Ананьївським, Вознесенським, Первомайським, Балтським. П'ятого серпня з'явилися відмітки про проведену конфіскацію майна. Десятого серпня відбулось поновлення запису «виконано» з вказівкою номеру протоколу та дати з приписом «у ніч на (дата)». Наприклад: «виконано, протокол № 30, у ніч на 12.VIII». Також цього дня було запроваджено нову форму запису: «приговор виконано у ніч на (дата)». У подальшому використовувались всі варіанти цих записів.

Одинадцятого вересня змінилась форма фіксації виконання рішення колегії ОГНК. Віднині домінуючим є формулювання такого змісту: «Наказ тов. Юр'єву (номер наказу). Виконано у ніч на (дата)». Вісімнадцятого січня 1921 р. у цьому формулю-

ванні змінилось прізвище, замість Юр'єва відповідальним за виконання рішень колегії ОГНК став Давидов, з 3 березня Іван Папельну (Казбек), з 25 червня Микола Воїнов. У 1922 р. записи у категорії «відмітка про виконання» не робились. Так само до ОГНК почали надходити розписки про надходження ув'язнених осіб до концтабору вже за підписом Ельмана.

Крім відомостей про конкретних осіб протоколи засідань колегії ОГНК містили також інформацію про поточну діяльність цього карального органу. Зокрема, розглядались кадрові, фінансові питання, питання грошового та матеріального забезпечення співробітників ОГНК, створення та ліквідація структурних підрозділів тощо. Скажімо, 15 червня «у зв'язку з перевантаженістю роботи у губНК» було створено малу колегію у складі Дейча й Соколова та уповноваженого, який доповідав справу. Мала колегія мала право приймати рішення щодо звільнення з-під варті та ув'язнення до концентраційного табору не більше, ніж на два роки. А 11 вересня 1920 р. Леонід Заковський надав фінансову звітність секретного відділу ОГНК про витрачені кошти на секретні операції з 13.06 до 1.09. 1920 р. на загальну суму 5 351 467 радянських рублів та 7 тис. «романівськими» грошовими знаками. Розглядались також питання посадових порушень або згідно термінології того часу «злочинів за поса-

дою». Тут «м'якими» покараннями була заборона обіймати посади у каральних органах та виключення з лав компартії. У разі серйозних проступків покарання могло бути аж до позбавлення життя через розстріл.

Наступну групу джерел складають архівно-слідчі справи, які знаходяться на тимчасовому зберіганні в архівному підрозділі УСБУ в Одеській області. Ці справи належать до двох фондів, до «Основного» фонду (фонд «О») та до фонду припинених справ (фонд «П» або «Припинений» фонд). Якусь кількість цих справ до 1991 р. було відіслано до різних управлінь КДБ за місцем народження їх фігурантів, а після 1991 р. до ГДА СБ України. Описи цих фондів відсутні, тому до нині не встановлено точну кількість справ, які у них зберігаються. У цій групі джерел базовим є «Основний» фонд, на базі якого у 1954 р. почав формуватися фонд «П», до якого почали передаватися справи з «Основного» фонду після того, як у процесі перегляду цих справ приймалися рішення про їх припинення чи реабілітацію фігурантів цих справ.

Станом на квітень 2019 р. встановлено, що на тимчасовому зберіганні в архівному підрозділі УСБУ в Одеській області знаходиться 103 архівно-слідчі справи «Основного» фонду за період з лютого 1920 р. й до березня 1922 р., фігурантами яких було 275 осіб, з них 144 особи було розстрі-

ляно, 68 осіб було ув'язнено до концтабору на різні терміни, інші отримали інші покарання або були звільнені. При чому 9-ть справ з цієї кількості не увійшли книжної версії анотованого покажчика архівно-слідчих справ «Основного» фонду (Василенко, 2015: 79–101). Це справи №№ 017017, 017045, 017118, 017147, 017153, 017289, 017325, 017452, 017531 фігурантами яких були 33 особи.

Відповідно до Закону України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» від 17 квітня 1991 р. архівно-слідчі справи «Основного» фонду були переглянуті на предмет реабілітації їх фігурантів. Згідно результатів процесу реабілітації такі справи можна поділити на три групи. До 1-ї групи належать справи, які подавались до органів прокуратури та фігурантам яких було відмовлено у реабілітації з посиленням на норми закону. Так, перший заступник прокурора Одеської області, розглянувши у березні 1995 р. матеріали архівної справи стосовно Сергія Панченка (26 років), прийняв рішення у реабілітації відмовити. Констатуючи факт розстрілу С. Панченка, згідно рішення колегії ОГНК від 23 квітня 1920 р., прокурор вказав, що підставою для такого рішення колегії стало те, що С. Панченко, будучи хорунжим царської армії, у 1918 р. добровільно вступив до петлюрівської армії офіцером для доручень. У 1919 р. вже перебуваючи на службі

у Добровольчій армії у м. Тульчин, він брав участь у арештах військових та цивільних радянських службовців. Причому всі вони залишились живими. Дослідивши матеріали справи, прокурор зробив висновок про те, що «Панченко Сергій Іванович був обґрунтовано притягнутий до кримінальної відповідальності й тому не підлягає реабілітації» (Архівний підрозділ. Спр. 016981. Арк. 29–30).

До другої групи належать справи, у яких вміщено рукописні довідки (клаптик паперу) співробітників УСБУ в Одеській області з посиланням на те, що та чи інша особа була обвинувачена у бандитизмі, а тому під дію закону не потрапляє. Прикладом цієї групи архівно-слідчих справ слугують матеріали справи № 017017. Юрисконсульт УСБУ в Одеській області 27 січня 1995 р. написав рукописну довідку такого змісту: «У зв'язку з тим, що Сушко Г. Н. та Васильєв Ф. І. були обвинувачені у бандитизмі, то вони під дію закону про реабілітацію не потрапляють і справа має зберігатися в основному фонді архівних карних справ» (Архівний підрозділ. Спр. 017017. Арк. 25). Відповідно до матеріалів справи Герасим Сушко (20 років) та Федір Васильєв (19 років) під час двох проведених допитів всі обвинувачення у бандитизмі відкидали. Тому всі обвинувачення ґрунтувалися на показах свідка, який заявив про те, що «Васильєв за добровольців затримував відповідальних людей та під загрозою арешту ви-

магав від них гроші». Сам свідок начебто дав Васильєву, який тоді мав прізвище Адаменко, 250 рублів, щоб уникнути арешту. Згодом цей же свідок бачив Васильєва-Адаменка у порту у формі добровольця, що викликало у нього думку про те, що той служив у портовій контррозвідці. Г. Сушко, який приїхав до матері на Пасху, випадково зустрів свого знайомого Ф. Васильєва, під час прогулянки містом їх і було заарештовано.

Найбільш чисельною є 3-тя група справ, у яких відсутні будь-які документи у будь-якій формі про подання та розгляд справи на предмет реабілітації. Цю останню категорію справ можна трактувати таким чином, що формулювання «бандитизм» давало підстави для співробітників УСБУ в Одеській області не те що не направляти їх до прокуратури, а й не робити будь-яких формальних записів. Отже, відповідно до нової редакції Закону України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» від 13 березня 2018 р., зокрема 7-ї статті, всі ці справи мають бути спрямовані на розгляд до Національної комісії з реабілітації.

Так, поручик Григорій Збірковський (36 років, міщанин з Одеси) був обвинувачений «у службі у контррозвідці», хоча представлені у справі матеріали свідчать про те, що Г. Збірковський був молодшим наглядачем загального кримінального розшуку

Одеського карно-розшукового управління. Причетність до контррозвідки полягала лише у тому, що він був присутнім під час побиття Венгрова, який залишився живим та у 1920 р. в ОГНК обіймав посаду комісара оперативної частини. Цей факт під час очної ставки з Венгровим Г. Збіровський не заперечував, але наполягав на тому, що він такі дії не схвалював. Тим не менше, помічник уповноваженого із загальних справ Радіонов у своєму заключенні у цій справі запропонував Г. Збіровського розстріляти, взявши до уваги той факт, що «громадянська війна не завершена і що подібні контррозвідники надзвичайно небезпечні у момент розпалу класової боротьби» (Архівний підрозділ. Спр. 017151. Арк. 1).

У червні 1921 р. було розстріляно Семена Козоріза (23 роки), який був обвинувачений у тому, що брав участь у повстанні, видавав денікінцям та тютюнниківцям комуністів, а під час захоплення м. Первомайська військами Юрія Тютюнника вказав та побив начальника особливого відділу м. Первомайська Андрія Садовського, якого згодом було вбито. Крім цього, вина С. Козоріза полягала у тому, що він відповідно до рішень 5-го Всеукраїнського з'їзду рад не повернувся до мирної праці, а навпаки тримав при собі зброю (Архівний підрозділ. Спр. 017282). Братів Гаврила та Григорія Левітчуків (23 та 27 років) було розстріляно у листопаді 1921 р. «як бандитів, які брали активну участь у бандах Со-

колова і Кошового» та у зв'язку з «розвитком бандитизму у Первомайському повіті» (Архівний підрозділ. Спр. 017500. Арк. 1).

Отже, найменша причетність до повстанських загонів (в оригіналі до «банд»), передусім до «банди Заболотного», давала підстави не направляти такі справи на розгляд на предмет реабілітації.

Укладачі 3-го тому «Одесского мартиролога» з'ясували, що у «Припиненому» фонді архівного підрозділу УСБУ в Одеській області за 1920 р. згідно неповних даних зберігається 281 персональна справа та 69 групових справ на 391 особу, відповідно разом на 672 особи (Одесский мартиролог, 2005: 175). З цієї кількості справ опрацьовано 72 справи за 1920 р., фігурантами яких було 111-ть осіб. Причому 36 справ, фігурантами яких було 48 осіб, стосувалися сфабрикованої справи «підпільної петлюрівської організації» або справи за № 2575. Ця справа, разом з іншими менш чисельними, покликана була нанести нищівний удар по українському визвольному русі, затаврувавши цей рух як «петлюрівщина».

Інші 36-ть справ стосувалися 46-ти осіб, які були переважно обвинувачені ОГНК у «службі у денікінській контррозвідці чи у Добровольчій армії, у видачі та побитті комуністів тощо». Наведена нижче таблиця демонструє стислу інформацію про ці справи, щодо фігурантів яких колегією ОГНК було прийняте розстрільне рішення.

У цьому переліку виключення складають лише чотири справи. Матеріали справи, фігурантом якої був Тимофій Дерев'яга (24 роки), дають можливість встановити деякі біографічні відомості Івана Дерев'яги, який, за словами Т. Дерев'яги, був «ад'ютантом у Заболотного» (Архівний підрозділ. Спр. 27097-п. Арк. 7). Підставою для розстрілу «заможного куркуля» Василя Садового (54 роки) стало його обвинувачення «у контрреволюції, яка виразилась в агітації проти Радянської влади» (Архівний підрозділ. Спр. 27128-п. Арк. 39). Артема Семка (24 роки) та Василя Хрипуна (20 років) було страчено за «бандитизм та агітацію проти мобілізації серед селян свого села» (Архівний підрозділ. Спр. 27036-п. Арк. 1). Сімнадцятого липня 1920 р. колегія ОГНК приговорила до розстрілу Івана Усатюка (22 роки), Івана Дорошенка (33 роки) та Йосипа Дублера (19 років) за «участь у повстанні у селі Павлівка та за руйнування залізничної колії біля станції Мардарівка» (Архівний підрозділ. Спр. 27055-п. Арк. 1).

Обов'язковим атрибутом архівно-слідчих справ «Припиненого» фонду є рішення органів прокуратури про реабілітацію їх фігурантів відповідно до Закону України від 17 квітня 1991 р. «у зв'язку з відсутністю доказової бази їх вини».

Архівно-слідчі справи «Основного» та «Припиненого» фондів складаються з матеріалів, які були обов'язковими, та матеріалів, які могли варіювати-

Таблиця 1

Перелік архівно-слідчих справ «Припиненого» фонду за 1920 р.

№ п/п	Прізвище, ім'я та по-батькові	№ справи	Дата засідання колегії ОГНК та дата виконання приговору
1	2	3	4
1.	Авдиев Борис Всеволодович	27127-п.	23.10.1920 р. Відомості відсутні
2.	Бакшай Лев-Владимир Александрович	28421-п.	27.07.1920 р. --
3.	Блау Сергей Николаевич	27241-п.	04.06.1920 р. --
4.	Богуславский Александр Валентинович	27454-п.	02.08.1920 р. --
5.	Боровский Николай Иванович Лойко Петр Васильевич	26948-п.	17.08.1920 р. --
6.	Борщ Терентий Андреевич (Каменский Николай)	26935-п.	04.06.1920 р. --
7.	Будзилович Андрей Николаевич	27167-п.	04.06.1920 р. --
8.	Бутук Сергей Иванович	26952-п.	02.08.1920 р. --
9.	Введенский Игорь Иванович	27175-п.	16.07.1920 р. --
10.	Гловинский Сергей Михайлович	27086-п.	05.06.1920 р. --
11.	Головир Иван Степанович	27291-п.	23.10.1920 р. У ніч на 25.10.1920 р.
12.	Дейчман Александр Юльевич	27295-п.	21.05.1920 р. Відомості відсутні.
13.	Деревяга Тимофей Федорович	27097-п.	18.09.1920 р. --
14.	Захарько Федор Григорьевич Захарько Тарасия Евстафьевна	27117-п.	27.07.1920 р. --
15.	Копысов Павел Григорьевич	26937-п.	05.06.1920 р. --
16.	Крушинская-Замойская Мария Николаевна	27165-п.	05.06.1920 р. --
17.	Курятников Иван Григорьевич	27099-п.	09.06.1920 р. --
18.	Кухта Леонид Сергеевич	27019-п.	14.06.1920 р. --
19.	Литвинов Степан Иванович	14757-п.	26.03.1920 р. --
20.	Лысенко Домна Мефодьевна Лысенко Михаил Ильич Швец Василий Анисимович	27023-п.	04.06.1920 р. --

Продовження таблиці

1	2	3	4
21.	Марковский Лев Алексеевич	27069-п.	04.06.1920 р. --
22.	Медвечук Петр Иосифович	26972-п.	09.06.1920 р. --
23.	Мюллер Петр Яковлевич	27292-п.	19.10.1920 р. У ніч на 21.10.1920 р.
24.	Орловский Петр Андреевич	26992-п.	05.06.1920 р. Відомості відсутні
25.	Петкевич-Губин Иосиф Казимирович Степанов Володимир Васильевич	26956-п.	02.08.1920 р. --
26.	Романченко Алексей Дмитриевич	27300-п.	13.07.1920 р. --
27.	Садовой Василий Яковлевич	27128-п.	30.09.1920 р. --
28.	Сильванский Евстафий Петрович Широкова-Сильванская Евгения Ивановна	27293-п.	11.09.1920 р. У ніч на 13.09.1920 р.
29.	Тимофеев-Абрамович Николай Сергеевич	27108-п.	02.09.1920 р. Відомості відсутні.
30.	Усатюк Иван Онуфриевич. Дорошенко Иван Петров. Дублер Иосиф Иванов	27055-п.	17.07.1920 р. --
31.	Федоров Владимир Федорович	27298-п.	13.07.1920 р. --
32.	Хомутов Александр Дмитриевич	27296-п.	09.10.1920 р. У ніч на 11 жовтня.
1	2	3	4
33.	Хрипун Василий Аксентьевич Семко Артем Григорьевич	27036-п.	28.06.1920 р. Відомості відсутні.
34.	Черноглазов Алексей Алексеевич	26932-п.	05.06.1920 р. --
35.	Шорейс Рудольф Францевич Баварий Мартын Евгеньевич	27041-п.	02.08.1920 р. --
36.	Энклер Владимир Константинович	27294-п.	07.10.1920 р. --

ся. У свою чергу якийсь вид обов'язкових матеріалів може бути відсутнім у тій чи іншій справі. Майже без виключень у кожній справі вміщено ордер на арешт, який мав термін дії на одну добу та містив підпис, за рідким виключенням, голови ОГНК та її секретаря. Ордер мав порядковий номер та дату видачі, у ньому було вказано прізвище співробітника ОГНК, який мав здійснити арешт, й прізвище особи та її адресу, яка підлягала арешту та у якої мав бути проведений обшук, ревізія, вилучення документів та книг, запровадження заборони й арешту товарів. Іншим різновидом ордерів були ордери, коли співробітникам ОГНК давалась вказівка здійснити арешт осіб за власним розсудом, які викликають у них підозру. Ордер на арешт міг бути виписаний на особу, яка уже була затримана тим чи іншим каральним органом. Підставою для виписки ордеру та відповідно арешту могла бути заява, у якій заявник вказував на необхідність, з його точки зору, арешту тієї чи іншої особи.

Наступним обов'язковим документом була постановова, у якій було вказано дату та прізвище чергового слідчого ОГНК, який після проведеного опитування арештованої особи, висував їй обвинувачення та приймав рішення про взяття цієї особи під варту з утриманням її у одиночній чи загальній камері.

У день виписки постанови заповнювалась анкета

«для заарештованих чи затриманих із зарахуванням їх за НК». У анкеті містився припис, що особи, які повідомлять недостовірні відомості будуть піддані найсуворішій відповідальності. Анкета складалась з двох частин, перша з яких заповнювалась арештованою особою, а друга – «адміністрацією місця ув'язнення». Зазвичай, друга частина залишалась не заповненою. Перша частина нараховувала 22 позиції. Отже, у анкеті вказувалось прізвище, ім'я та по-батькові, громадянство, національність, місце прописки, вік або рік народження, освіта, склад сім'ї, партійна приналежність, професія та членство у профспілці з вказівкою номера білета, місце роботи (до лютого 1917 р. та в різні періоди революції), майновий стан, відношення до військової повинності, коли і ким був арештований та номер ордеру, місце арешту, коли і ким був допитаний, чи пред'явлено було обвинувачення і яке, місце проживання перед арештом тощо.

Як правило, під час арешту проводився обшук та складався відповідний протокол. Нерідко у протоколі обшуку містився запис про те, що «нічого не було знайдено». Але у разі вилучення речей вони передавалися до відділу сховища ОГНК та фіксувалися у прийомній квитанції. У разі рішення ОГНК про їх конфіскацію вони передавались у власність держави, якщо ж арештована особа звільнялась з-під варти, ці речі їй повертались.

За незначним виключенням всі архівно-слідчі справи містять протоколи допитів арештованих осіб. Перша сторінка бланку протоколу також містила 13-ть позицій, які дублювали першу половину відомостей з анкетних даних. Це міг бути єдиний протокол допиту, могло їх бути два і більше. Трапляються протоколи, які нараховують всього декілька рядків, найбільше протоколів, які нараховують від однієї до п'яти сторінок. Інколи протоколи супроводжувалися фіксацією очних ставок, інколи очні ставки заміняли протоколи. Крім протоколів арештованих осіб, які вже мали статус обвинувачених, у справах знаходяться протоколи допитів свідків. Свідки до ОГНК з'являлись відповідно до повісток.

Тільки у незначній кількості справ вміщено акти, які дають можливість з максимальною достовірністю встановити факт виконання рішення ОГНК стосовно застосування вищої міри покарання (розстрілу). Ці акти були такого змісту: «Відповідно до постанови надзвичайної трійки у ніч на (дата) було розстріляно громадянина (прізвище, ім'я, по-батькові, вік). Під час виконання приговору був присутній черговий по комісії (підпис), старший комісар (підпис), дата». Ще рідше трапляються бланки концентраційних таборів за підписом їх комендантів, у яких містилася інформація про осіб (прізвище, ім'я, по батькові та термін ув'язнення), які мали відбувати у цих таборах покарання.

Польсько-радянська війна спровокувала терор проти польської громади Одеси та проти тих сил, які співпрацювали з польською владою чи могли бути причетними до такої співпраці. Наслідком такого політичного терору стала «ліквідація» двох підпільних польських організацій або організацій «Польської організації військової», з якою співпрацювали білогвардійська та петлюрівська організації. Персональні архівно-слідчі справи членів цих організацій були об'єднанні у дві групові справи № 14759-п та № 27120-п. У цих справах колегією ОГНК було прийнято рішення про розстріл 130 осіб, але тільки стосовно 18 осіб збереглися архівні матеріали. Причому ці особи мають російські та українські прізвища, польських, крім Климентія Венгржиновського, серед них немає. Офіційне листування з цієї справи дає можливість висловити припущення, що справи щодо осіб польського походження були відправлені з Одеси до невідомого адресату, яким міг знаходитися у Харкові чи Москві (Архівний підрозділ. Спр. 14759-п; 27120-п).

Протягом 1920 р. члени одеського комітету РС-ДРП(м), користуючись відносною політичною свободою, постійно наголошували на тому, що соціальна революція у її більшовицькому варіанті не може бути реалізована. У відповідь їхні недавні однопартійці розпочали акції політичного терору, наслідком яких став арешт та вислання до Харко-

ва, а згодом до Москви, з наступним ув'язненням у концтаборах найбільш активних одеських меншовиків. Спочатку у вересні було заарештовано Ісаака Астрова (Повеса) й Віктора Коробкова (Архівний підрозділ. Спр. 12006-п), а у грудні ще 16-ть осіб (Архівний підрозділ. Спр. 5522-п). Відповідно матеріали цих двох справ містять анкетні відомості арештантів, протоколи їх допитів та теоретичні документи РСДРП(м) й документи, які пов'язанні з їх перебуванням у Росії. До речі, у матеріалах справи № 5522-п представлено інформацію про київських меншовиків.

Висновки. Таким чином, основу джерельної бази складають архівні матеріали, які слугують неспростовним доказом здійснення політичного терору каральними органами комуністичної влади. Передусім, це стосується періоду з лютого 1920 р. й до березня 1922 р. Протоколи засідань колегії ОГНК, які зберігаються у ГДА СБУ, дають можливість встановити прізвища, імена й по батькові осіб, стосовно яких приймалися рішення щодо застосування до них вищої міри покарання, ув'язнення до концтабору на різні терміни й інші покарання та визначити загальну кількість таких осіб. Архівно-слідчі справи, які переважно знаходяться на тимчасовому зберіганні в архівному підрозділі УСБУ в Одеській області, демонструють процедуру проведення «слідчих дій» співробітниками надзвичайних комі-

сій. Та найважливіше, що впливає з опрацювання архівно-слідчих справ, полягає у тому, що вони розкривають трагічну долю конкретної людини та одночасно трагедію всього українського народу, який знову опинився у неприродних умовах свого суспільно-політичного та економічного існування.

Список використаних джерел і літератури

1. Архівний підрозділ Управління Служби безпеки України в Одеській області.
2. ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України.
3. Ковальчук, 2010 – Ковальчук Л. В. Проблеми дослідження історії репресій // Реабілітовані історією. Одеська область: Книга перша / Упорядники Л. В. Ковальчук, Е. П. Петровський. О., 2010. С. 6–14.
4. Одесский мартиролог: Данные о репрессированных Одессы и Одесской области за годы советской власти. Т. 3. / Составители Л. В. Ковальчук, Г. А. Разумов. – Историко-мемориальное издание. О., 2005. С. 175–475.
5. Політичні репресії учасників антибільшовицького руху в Україні (1917–1925 рр.): архівні кримінальні справи свідчать / Вступна стаття, упоряд. В. Василенка // 3 архівів ВУЧК-ДПУ-НКВД-КГБ. 2017. № 1 (47). С. 218–225.
6. Репресії проти учасників антибільшовицького руху в Україні (1917–1925). Анотований покажчик архівних кримінальних справ “Основного” фонду архівів тимчасового зберігання регіональних органів СБУ / Упоряд. В. М. Василенко. Х., 2015. С. 79–101.
7. Репресії проти учасників антибільшовицького руху в Україні (1917–1925): архівно-кримінальні справи свідчать... / Вступна стаття та публ. В. Василенка // 3 архівів ВУЧК-ДПУ-НКВД-КГБ. 2012. № 2 (39). С. 100–105.

References

1. Arkhivnyj pidrozdil Upravlinnja Sluzhby bezpeky Ukrajinjy v Odesjkij oblasti [The Archival Department of the Office of the Security Service of Ukraine in the Odessa region]. [in Russian].
2. GhDA SBU – Ghaluzevyj derzhavnyj arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrajinjy

- [Branch State Archive of the Security Service of Ukraine]. [in Russian].
3. Kovaljchuk, 2010 – Kovaljchuk L. V. Problemy doslidzhennja istoriji represij [Problems of the study of the history of repressions] // Reabilitovani istorijeju. Odesjka oblastj: Knygha persha / Uporjadnyky L. V. Kovaljchuk, E. P. Petrovsjkyj. O., 2010. S. 6–14. [in Ukrainian].
 4. Odesskij martirolog: Dannye o repressirovannykh Odessy i Odesskoj oblasti za gody sovetsoj vlasti [Odessa martyrology: Data on the repressed persons in Odessa and Odessa region during the years of Soviet power]. T. 3. / Sostaviteli L. V. Koval'chuk, G. A. Razumov. – Istoriko-memorial'noe izdanie. O., 2005. S. 175–475. [in Russian].
 5. Politychni represiji uchasnykiv antybiljshovycjkogho rukhu v Ukraini (1917–1925 rr.): arkhivni kryminaljni spravy svidchatj [Political repressions of participants of the anti-Bolshevik movement in Ukraine (1917–1925): archival criminal cases testify] // Z arkhiviv VUChK-DPU-NKVD-KGhB. 2017. # 1 (47). S. 218–225. [in Ukrainian].
 6. Represiji proty uchasnykiv antybiljshovycjkogho rukhu v Ukraini (1917–1925) [Repressions against participants of the anti-Bolshevik movement in Ukraine (1917–1925)]. Anotovanyj pokazchych arkhivnykh kryminaljnykh sprav “Osnovnogho” fondu arkhiviv tymchasovogho zberighannja reghionaljnykh orghaniv SBU. Kharkiv, 2015. S. 79–101. [in Ukrainian].
 7. Represiji proty uchasnykiv antybiljshovycjkogho rukhu v Ukraini (1917–1925): arkhivno-kryminaljni spravy svidchatj... [Repressions against participants of the anti-Bolshevik movement in Ukraine (1917–1925): archival and criminal cases testify ...] // Z arkhiviv VUChK-GhPU-NKVD-KGhB. 2012. # 2 (39). S. 100–105. [in Ukrainian].